

JÓHANN JÓHANNSSON: AZ UTOLSÓ ÉS AZ ELSŐ EMBEREK

A szférák zenéje

ANDORKA GYÖRGY

AZ IZLANDI ZENESZERZŐ MULTIMÉDIÁS MŰVÉT OLAF STAPLEDON KOZMIKUS TÁVLATBA HELYEZETT GRANDIÓZUS EPOSZA IHLETTE.

SCHERZANDO

A 19. századi angol teológus Edwin Abbott Abott számára, bár szakmájából fakadóan bizonyára kézzelfoghatóbb fejleményekben is reménykedett, a halhatatlanságot végül egy agytekerő pamfletje hozta el: *Flatland* című novellája egy négyzet elbeszélésében tált trip két dimenzióban létező lények különös világára, amely egyszerre a viktoriánus kor merev társadalmának briliáns szatírja, a maga végtelen letisztultságában pedig a lehető legegyszerűbb és -nagyszerűbb illusztrációja egy univerzális problémának, amellyel együtt tud érezni a kozmosz minden lényé, aki a platóni barlang – saját biológiája – foglya. Főhőse nehezen képes értelmezni egy gömb érkezését, míg nem az magával nem viszi a háromdimenziós formák országába – a „testen kívüli élmény” hatására igehirdetővé váló síkidomot azonban honfitársai örültnek bélyegzik és bezárják.

Ha jóízűen nevetnénk a laposföldiek korlátozottságán, érdemes leszállni a magas lóról – egy tesszerakttal összekadva (a kocka négydimenziós kiterjesztése, nem a Marvel MacGuffinja) hasonló gondban lennénk. A nyelvet a gondolkodási sémákat meghatározó keretként tételező Sapir-Whorf hipotézis „erős” értelmezésével eljátszó *Érkezés* (vagy az alapul szolgáló Ted Chiang novella) történetére a másik irányból is ránézhetünk: a kognitív képességek szintre hozása nélkül a megértés sem jöhet létre gyökeresen eltérő létformák között. Ha pedig így áll a helyzet, mi fontosat mondhat a fikció elérhetetlenül távoli jövőkről és világokról, amikor az akár csak száz évre előretekintő víziókat is előreláthatatlan pillangóeffektusok érvénytelenítenek

kérlelhetetlenül, pedig saját biológiánkban és habitusunkban aligha változott valami? David Hilbertről járja az anekdota, miszerint megtudván, hogy az óralátogatást egy ideje hanyagoló hallgatója az egyetemet hátrahagyva költőnek állt, azt felelte: „Nem mondanám, hogy meg vagyok lepve. Sose hittem, hogy a fantáziája elég lehet ahhoz, hogy matematikus legyen.”

GRANDIOSO

Olaf Stapledonra igazán nehéz ráfogni, hogy nem mert nagyot álmodni. A filozófia doktora, aki a negyvenes éveiben fordult a szépirodalom felé, 1930-ban tette le a névjegyét *Az utolsó és az első emberek* kétmilliárd évet átfogó kozmikus eposzával, amely szélsőségesen változó objektívvel követi nyomon tizennyolc „emberfaj” evolúciós és devolúciós ciklusait a Földtől a Vénuszon át a Neptunuszig vezető úton, és amely mellett még olyan gigantikus léptékű jövőfikciók is fehér törpének látszanak, mint az *Alapítvány*-sorozat. Nehezen hihető, de a debütáló könyv valójában nem is a legnagyobb vászonra festett alkotása: az 1937-es *Star Makerben* egy angliai dombtetőről indulva, bolygók és galaxisok világain át egyre feljebb ívelve, az egész univerzum, mi több, univerzumok története tárul fel, hogy végül magával a címszereplő teremtővel való találkozásban csúcsonyúl ki ez a sci-fitől valójában már nagyon messzire távolodó, mégis párját ritkító, megbabonázó látomás.

Stapledon nevét az átlagember valószínűleg kevésbé ismeri, pedig a műfaji szubkultúrán belül majdhogynem Wells-szel összemérhető hivatkozási pontot jelent, és a maga idejében szá-

mos nagynevű tisztelője akadt, Borgestől Bertrand Russellig. Ha a közel egytucat kötetet számláló életművet lefedő egyetlen, meghatározó kulcsszót kellene megkeresni, az leginkább a „perspektívaváltás” lehetne. Mind ebbe beletartozik a túllépés a – Harari szerinti értelemben vett – „humanista vallások” nézőpontján, valamint az emberi korlátok és a tudat más formái megértésének problémája (ábrázolja bár egy szuperértelemmel bíró kutya szemszögéből társadalmat, mint egyik legismertebb regényében, a *Szíriuszban*, vagy épp tételezze a csillagokat hatalmas időskálán működő, öntudattal rendelkező entitásokként, mint a *Star Makerben*), ám mindezt nem azzal a végletesen szkeptikus és pesszimista alapállással, mint később Lemnél, aki zsinórban termelte a kudarcba fulladt kapcsolatfelvétel narratíváit az *Édentől a Solarison át Az Úr hangjáiig*, hanem többnyire éppen ellenkező előjellel. A valóság magasabb megértését kereső csoporttudat az az újra és újra visszatérő motívum, amely foglalkoztatja, legyen szó „a füstfelhő és a híg zseléállag közötti”, mágneses mezőket gerjesztő marsiakról vagy olyan végső, kozmikus világszellemelekről, mint amelyekről a *Star Maker* vagy a *Death into Life* lapjain ír. Szövegei felett folytonosan ott lebeg egyfajta panteisztikus spiritualitás iránti, olthatatlan sóvárgás – számára rendre az értelmes entitások szellemi összekapaszkodása az a végcél, ami fényel töltené fel az univerzum rideg, részvétlen végtelenjét, jelentést adva a nagy gépezetnek.

DIMINUENDO

Stapledon emelkedett nyelvezete többnyire különös kontrasztot képez a tárgyilagosan hömpölygő, minden modernista manírt messziről kerülő, száraznak is nevezhető elbeszélésmóddal: *Az utolsó és az első emberek* narratív eszköze, hogy írója egyes szám első személyben szólítja meg az olvasóját, mint a jövőből érkező „sugallat” vevője, már az első könyvben kijelöli azt a váteszi szerepet, amelyben önmagát látja, ahol az irodalmi forma csupán áttetsző csomagolás, hogy a palackposta célhoz érjen. Ezt a fajta esszéisztikus víziót inkább kiszabadítani érdemes a papír és a struktúra fogságából, hagyni, hogy a súlytalanságban lebegő mondatok átmozzák a hallgatót: Jóhann Jóhannsson, a néhány éve

elhunyt izlandi zeneszerző, aki a 2010-es évekre Denis Villeneuve alkotótársaként lett széles körben ismert, éppen ezt teszi eredetileg élőben előadott, multimédiás előadásként megfogant projektjében, izgalmas képi kíséretet találva a szöveg új életre keltéséhez. Filmje az árapályként dagadó és visszahúzó zene háttán meditatív utazásra hív egy emberek nélküli tájra: 16mm-es fekete-fehér képein a volt Jugoszlávia területén épült furcsa, brutalista háborús emlékművek felületei a kontextusból kiragadva ősinék és időtlenek – mi több, szinte földönkívülinek – tűnnek fel, a néző pedig óhatatlanul asszociációs játékba kezd a szöveg mentén egy-egy ég felétőri piramisforma kiszögellést, egy-egy absztrakt arcformát elnézve. A könyvből kiragadott részletek az alapműben kódaként szereplő fejezeteket kibontva, jórészt a végzetükkel szembenező „utolsó” emberekre fókuszálnak, és a grandiózus eposzt az óriási távlatok ellenére is sokkal inkább az elmúlás melankóliáját megéneklő, a lét törékenységéhez szóló intímabb ódává finomítják.

A *Star Maker* írói előszavában Stapledon, már a második világháború előszelét érezve, arról értekezik, bárki, aki

„A lét törékenységéhez szóló intímabb óda”

művészként elzárkózik a világot fenyegető veszélytől, vagy önmagát csapja be, vagy képmutató, hiszen a krízis itt van, hatalmas téttel bír, és mindnyájunkat érint. Aki hivatottnak érzi magát, szólaljon fel vagy akár fogjon fegyvert az ügyért – de fajunk „önkritikus öntudatát” gondolni, az emberi színjátékot a csillagok háttére előtt, a nagy egésszel való viszonyában láttatni is méltó, és talán nem kevésbé értékes feladat lehet. A nyitányban feltett költői kérdésre visszatérve: természetesen semmit nem tudhatunk a valóság elménk számára elérhetetlen szeleiről, és képzeletünk minél messzebbre merészkedik, csak annál inkább kiütöközik, mily reménytelenül az emberi tapasztalatok és fogalmi keretek közé zárt barlangrajzokat készítünk, saját világunk tükreit. Mégis hatalmas lépés pusztán az, ha üresen merjük hagyni a fehér foltokat a térképen, és kiveszszük magunkat a középpontból. Körültekintve pedig elborzadunk, hogy az élvezet kedvéért elevenen főzünk meg fájdalmat érző langusztákat, hogy kényelmünk oltárán a minket követő generációkat semmibe véve tesszük tönkre a bolygót.

Az alkotó váratlan halála immáron különös fénytörésbe helyezi a (végső formájában) posztumusz kiadott művet. Van abban valami sorsszerűség, hogy Jóhannsson, aki előtt láthatóan még sok filmművészi utazás állhatott volna, éppen így tette ki a pontot a mondat végére – ez a magának való ember, aki a zenén keresztül kereste és találta meg a kapcsolatot a világgal, nehezen komponálhatott volna szebb és helyénvalóbb gyászéneket. Az elhúzó világjárvány korában pedig, tudva, hogy amit streaming formájában fogyasztunk, valójában csak lenyomata az eredeti élménynek, éppen arra emlékeztet minket, hogy menyire nélkülözhetetlen számunkra a „csoporthatár” akár csak azon primitív formájának megélése is, amit egy koncert- vagy mozielőadás fizikai térben való, közös befogadása jelent.

AZ UTOLSÓ ÉS AZ ELSŐ EMBEREK (Last And First Men) – izlandi, 2020. Rendezte: Jóhann Jóhannsson. Írta: Olaf Stapledon művéből José Enrique Macián és Jóhann Jóhannsson. Kép: Sturla Brandth Grovlen. Zene: Jóhann Jóhannsson és Yair Elazar Glotman. Szereplők: Tilda Swinton (Narrátor). Gyártó: Zik Zak Filmworks. Forgalmazó: HBO Go. Feliratos. 70 perc.